

LUCIDNI DOMETI ESEJA

(Slavko Gordić: *Osmatračnica*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016)

Nova, dvadeseta u nizu knjiga eseja, kritika i studija Slavka Gordića, uvaženog profesora emeritusa i uglednog kulturnog poslenika, već nekoliko decenija osvedočenog i vrsnog književnog kritičara, briljantnog esejiste i tumača naše književne baštine, *Osmatračnica*, svojom naslovnom figurom, svežom i efektnom, odmah na početku sugerije određeni pristup svoga autora odabranim problemima. A Gordićev pristup *književnim i opštim temama*, kako stoji u podnaslovu, poodavno je sav u istrajnoj budnosti i pažnji, u izoštrenom pogledu i sigurnoj ruci, koja više nego ubedljivo i pouzdano ocrtava, promišlja i vrednuje kako pojave unutar savremene srpske književnosti i naše tradicije, tako i one različite antropološke, kulturološke i civilizacijske fenomene. U skladu sa takvom raznovrсношću ide i žanrovska heterogenost *Osmatračnice*. Njeno se prisustvo u početnim poglavljima, u „Zimskom i Letnjem dnevniku“, ogleda kroz esejističko-dnevničke zapise, u središnjim poglavljima, „Tema godine“ i „Izvorišta, tokovi“, kroz književnokritičke i književnoistorijske tekstove, ali i preglede savremene književne produkcije, dok se u završnom poglavlju, „Sećanja“, ova raznorodnost očitava u nekolikim osvrtima nastalim raznim povodima i pobudama. Pa ipak, iako je odlikuje naizgled prava mala žanrovska polifonija, ova knjiga primer je homogenosti i na ravni dometa misaonih pregnuća, i na nivou odgovornog intelektualnog stava, i na planu jezičko-stilskog izraza, jednako kao i u domenu osobenog senzibiliteta koji se jasno ispoljava od prvih do poslednjih stranica.

Za razliku od nekih svojih prethodnih knjiga u kojima je dnevničko-esejističkim tekstovima obično zatvarao njihovu strukturu, kao na primer u *Razmeni darova* (2006) ili u *Kritičkim razglednicama* (2008), Slavko Gordić ovoga puta svoju *Osmatračnicu* upravo započinje ovakvom vrstom diskursa. Međutim, ovi tekstovi gotovo da ne ostavljaju utisak onog istinski dnevničkog tona i prakse svakodnevnog beleženja, imaju tek malo od intimnog i ispovednog izraza, dok se dnevnička odlika naslućuje možda tek u njihovom završnom datiranju, i u onom podrazumevajućem subjektivnom pristupu. Otuda se oni prvenstveno čitaju kao pravi, čisti eseji okrenuti širokom krugu tema, u kojima se – na tragu esejističke prakse Isidora Sekulić, Stanislava Vinavera, Milana Kašanina, Sretena Marića – otvoreno i odvažno, živo i autentično ispoljava lični stav autora po različitim pitanjima, a koja se u ovim poglavljima kreću (pomenimo samo neka) od fenomena ličnosti, nadživljavanja drugog, otuđenja, književne estrade, odnosa kulture i zla, do Tolstoja, pomenutog Kašanina, arhimandrita Tihona i nedavno preminulog profesora Miroslava Egerića. Ovakvim krugom tema oblikovan je okvir koji u sebi obuhvata i esej-problem i esej-profil, i čitalac će se lako uveriti da se kroz oba ova tipa eseja Slavko Gordić suvereno kreće.

Negujući osoben stil, živo, šarmantno i razigrano izlaganje, sposobnost za uočavanje nijansi i distinkcija, funkcionalnu erudiciju i svestranu kulturu koja ide u rasponu od književnih, filozofskih i estetičkih, do istorijskih, antropoloških i religijskih referenci, Gordić sa jednom upečatljivom lakoćom ispoljava i intelektualni, i etički, i kulturološki, ali i umetnički habitus svoga bića. I gotovo da nema stranice nad kojom se ne bi zastalo kao nad primerom takve esejističke ubedljivosti, ubedljivosti koja proizilazi podjednako i iz samog uočavanja problema, te iz lucidne rasprave koju autor razvija, kao i iz efekta retoričke zavodljivosti. Neka nekoliko narednih primera posluži u prilog opravdanosti ovakvih impresija. U eseju „Ličnost“, na primer, u problematizovanju njene nepostojanosti, čitamo lavinu Gordićevih samozapitanosti: „Ko sam, kakav sam, kome nalik, čemu sklon i čemu protivan, menjam li se i, ako se menjam, kojim smerom idu te moje promene i da li ima nešto u meni što im odoleva...“, pitajući se malo kasnije: „Koliko je nas u nama samima“, i tražeći odgovor, a gde drugde do u stihovima pesnika, ovoga puta Dučićevim, kojima i mi možemo pridružiti čuveni citat iz *Jevanđelja po Marku*: „Legeon mi je ime jer nas je mnogo.“ U eseju „Otudjenje – i ono potom“, Gordić sa svoje „osmatračnice“ iznenađuje čitaoca zapazanjem zamiranja *alijenacije*, jednog od ključnih pojmova „filozofske, sociološke i antropološko-psihološke misli“. Ali to zamiranje otudjenja, to njegovo izopštavanje iz vidokruga savremene nauke nije posledica humanističkog napretka i nekog rastućeg osećanja zajedništva među ljudima, već naprotiv, odraz je sve veće dehumanizacije sveta. Drugim rečima, predugačak je ovovremeni katalog zla, prema kojem bi svako postavljanje teme otuđenog čoveka, kako to Gordić slikovito ističe, moglo da „u jednom času neminovno uznalikuje na nečiju kuknjavu od kostobolje pred osuđenim na smrt“.

U jednom od možda najupečatljivijih eseja, „Kultura i zlo“, već se u naslovu intrigantno nagoveštava sučeljavanje fenomena koji bi u humanističkoj predstavi sveta trebalo da budu u isključujućem odnosu. Međutim, precizno se pozivajući na brojne pojavne oblike etičkog poniranja naše civilizacije, poput – evo još jednog kataloga zla – „krvavih obračuna američkih belaca sa Afroamerikancima, evropsko-arapskih sukoba, zlodela islamskih ekstremista u Africi i Bliskom istoku, rasplamsavanja kako islamskog tako i hrišćanskog antisemitizma“, autor ostaje opravdano zamišljen nad humanističkom funkcijom kulture: „da li i koliko *kultura* – mimo dragih nam, ružičastih opštih mesta – može doista da unapredi toleranciju, ojača bliskost i razumevanje, humanizmom prosvetli odnose...“ Postavljajući prava pitanja i iznoseći brojne uznemirujuće i obeshrabrujuće istine, Gordićevo razmatranje prejako je da bi se ignorisalo. Njegove stranice su svojevrсна dekonstrukcijska traganja za aporijama u kojima nastoji da pokaže da određeni humanistički fenomeni i kategorije ne postoje u svom apsolutnom značenju. Tako nas autor podseća na velikane nemačke kulture i književnosti, poput Tomasa Mana i Rilkea, koji su gajili i izražavali divljenje i ljubav prema Rusima, dok je Herder, pre njih, verovao u budućnost Slovena, što sveukupno ipak neće „upitomiti“, kako kaže Gordić, „potonje odnose Nemačke prema njima“. Drugim rečima, primarno pitanje glasi koliko uopšte može kultura protiv zla i, možda još bitnije, koliko je saučesništva kulture povremeno u zlu, jer, naglašava autor, kultura „ne može uvek i u svemu biti nedužna“. U tom kontekstu valja pomenuti autorovo citiranje, između ostalog, i redova istoričara Đorđa Đurića u kojima se ističe rasistički proglas *par excellence* prema Srbima i Rusima, koji je 1914. godine napisao Ludvig Fulda, kasnije predsednik nemačkog

PEN-a, a koji je „potpisalo devedeset i tri nemačka ugledna pisca, na prvom mestu Gerhard Hauptman, koji je 1912. godine dobio Nobelovu nagradu za književnost“.

Gordić problemima prilazi, sada je možda i izlišno to isticati, ne na konformistički način, već kroz koliko odgovoran toliko i lucidan intelektualni stav koji ima za cilj da razmotri različite pojave i fenomene o kojima raspravlja. Otuda njegov važan i opominjući uvid u poziciju kulture: „Ako i ne biva neposredan akter u većitom gonjenju drugog i drukčijeg, pogotovu ako je slabiji, ona ume da svojim ćutanjem i nehajem posredno podupre takav besporedak, ili da svojim samozadovoljnim osamostaljenjem, služeći samoj sebi, izgubi sluh za primarno ljudske potrebe, pobude i vrednosti.“ Ovom razložnom zapažanju treba pridružiti i jedan bespogovorno tačan uvid iz susednog eseja: „Kao da, paradoksalno, hipertrofiju zla prati atrofija svesti o zlu.“ Stoga je Gordićeva pohvala, između ostalih, upućena onim „savremenim odvažnicima“, koji „poput Čomskog i Handkea – uprkos svim rizicima – ne drže stranu jačem nego boljem“. I ovaj esej primer je svežeg, uzbudljivog, otkrivačkog i zavodljivog raspravljanja, u ovom slučaju na temu kulture i zla, raspravljanja koje se odvija bez opštih mesta, odvažno i pronicljivo. I što je još bitnije, ono se istovremeno odvija i bez namere da se čak i tako važna kategorija – za koju smo spremni da verujemo da nas primarno određuje kao ljudska bića – prihvati kao apriori pozitivna vrednost budući da je istorija demantuje kao humanistički delotvornu: „Ako lepota i dobrota ne mogu da spasu svet, onda je izvesno da mu je zlo – zlo prirode i zlo istorije – rodno mesto i zakonito prebivalište.“ Nije lako izaći na kraju sa ovakvim zaključkom, i u ontološkom i u egzistencijalnom smislu njegovom, i otuda posle svega ostaje nemali utisak gorčine, ali to je valjda cena uviđanja nekih prikrivenih istina o svetu. Otuda bi, po našem poimanju stvari, jedan iskaz Isidore Sekulić izrečen pre šest decenija u NIN-ovoj anketi, mogao da se s punim pravom odnosi i na Gordića, koji doduše nije pesnik po vokaciji, ali nije ni bez pesničkog u sebi: „Dragi su mi pesnici koji svet stavljaju pod pitanje.“

O kojoj god temi ili pojavi raspravljao, bilo da je posredi esej-problem ili esej-profil, Gordić je obavezno posmatra i kontekstualizuje kroz jedan svojevrsni koordinatni sistem književnosti, kulture i povesti. Takav je slučaj sa kratkim esejima o Tolstoju i Milanu Kašaniću, ali i sa onim duplo dužim i zbilja odličnim esejem-putopisom naslovljenim „Arhimandrit Tihon“. Podstaknut Tihonovim pričama (koje će mnogog čitaoca ovih Gordićevih redova prilično zainteresovati), ovaj esej približava svu dramatičnost sudbine ruske crkve u Sovjetskom Savezu, ali ujedno i oslikava društvenu i duhovnu panoramu Rusije.

Eseji u *Osmatračnici* osvojili su bezmalo polovinu knjige, dok druga polovina pripada književnoistorijskim i književnokritičkim tekstovima u kojima se na impresivan način odražava Gordićeva do sada već osvedočena plodnost u istraživanju srpske književnosti. U njima autor svoje književnoistorijsko i interpretacijsko pregnuće ostvaruje najpre u pristupanju poeziji Miodraga Pavlovića i pripovetkama Mira Vuksanovića, ali i temi Velikog rata koju će ovde problematizovati u dva navrata, dok se kao književni kritičar javlja u tekstovima koji govore o knjigama Milana Radulovića i Dragana Dragojlovića, jednako kao i u opsežnim pregledima pripovedačke produkcije iz 2013. i 2014. godine, u kojima ne samo da otkriva svoj vanredan elan u praćenju i čitanju novih prozних knjiga, već i na krajnje svedenom, mikroplanu majstorski demonstrira sposobnost detektovanja onih ključnih odlika pripovedačkog postupka određenog autora, ali i spremnost da artikuliše vrednosni sud.

Možda ukratko treba pomenuti i dva najopširnija teksta *Osmatračnice*, a to su „Tri varijacije o ratu“ i „Pripovetke Mira Vuksanovića“. U prvom, Gordić na iznenađujuće lak način osvježava svoj diskurs, razmatrajući tri različita viđenja i doživljaja rata kao fenomena, a oslanjajući se u svojim promišljanjima na studiju klasičnog filologa Kurta A. Raflauba, zatim na romaneskno-esejističku prozu Boška Petrovića, te na autobiografsko štivo revolucionara Mirka Tepavca. Drugi, najobimniji tekst u novoj Gordićevoj knjizi, povremeno dat u jasnom polemičkom tonu usmerenom prema drukčijim kritičkim glasovima, ide ka ozbiljnom, argumentovanom i analitičkom sagledavanju pripovedačkog opusa Mira Vuksanovića, i to od isticanja njegovih jezičko-stilskih i motivsko-tematskih raspona, do prepoznavanja specifičnih žanrovskih i poetičkih osobina ovoga dela, čime se, na temeljan način, na Vuksanovićeve pripovetke baca ne samo jasno interpretacijsko već i aksiološko osvetljenje.

Gordićeva poslovična ubedljivost u argumentaciji za kojom poseže, nedogmatičnost u metodološkom pristupu, pouzdanost u uvidima i sudovima, svestranost u izvođenju kontekstualnih analiza i paralela, visprenost u prepoznavanju i pronalaženju „srodstva i susedstva“ dela kojima se bavi, teorijska osvešćenost i kritički nerv, potom osoben stil koji ga krase i u esejima, poput retoričke razigranosti, odnosno razvijene i izbalansirane sintakse koja odiše šarmom, samo su neke od odlika koje ga toplo preporučuju kao izuzetnog proćavaoca i tumača književne umetnosti.

Svaka naredna knjiga Slavka Gordića nosiće već neki svoj valjano pronađen naslov, ali s obzirom na intelektualni stav, lucidnost u interpretaciji i autentičan kritički pristup koji godinama unazad dosledno i odgovorno ispoljava, imamo dovoljno opravdanih razloga da verujemo da će i svaka ponaosob ostati *osmatračnica*.